

Van stemming naar bestemming / Ambachtelijk zingeven

Dames en heren,

Nederland heeft stemmingswisselingen. Soms is er onmiskenbaar collectieve instemming met Nederland. De kroning van Willem Alexander bracht zelfs de meest sceptische republikeinen in een goede bui – onze ceremonie was toch mooier dan die van de Belgen – en het heeft velen niet onberoerd gelaten dat Nederland het goed heeft gedaan bij de Winterspelen. Alleen Overijssel had al meer medailles dan China. Onze goede stemming is ook te vinden in het *Continu Onderzoek Burgerperspectieven* van het SCP. Eind 2013 verbeterde de stemming aanzienlijk ten opzichte van voorgaande jaren, maar dat gaat altijd gepaard van de merkwaardige paradox dat we individueel tevreden zijn, maar collectief ontevreden.

En ontstemming over het collectief is er zeker ook. Ik heb het niet over obligaat gemopper, maar over de bezorgdheid van goed opgeleide, welvarende mensen, die beducht zijn voor verlies van wat is opgebouwd. Wij weten daarentegen dat onze welvaart in een paar generaties tot stand is gebracht en dus ook zo maar weer kan verdampen. Alexis de Tocqueville zei in de 19^e eeuw: “Dat is waarom Amerikanen te midden van hun welstand zo rusteloos zijn.” Dat geldt nu ook voor ons.

En er is meer om onrustig van te worden. Het is een onweerlegbaar feit dat Nederland betrokken is bij wereldwijde schaalvergrotingsprocessen. En het woord ‘globalisering’ duidt niet op het verwerklijken van een gezamenlijke bestemming. Het betekent veeleer dat er een onoverzichtelijk proces gaande is, dat zich blind aan ons voltrekt. De doelen staan niet vast, de uitkomsten laten zich niet voorspellen. Het is daarom niet altijd eenvoudig om er zin aan te geven. In onze pogingen de risico’s in kaart te brengen, buitelen de zorgwekkende ontwikkelingen over elkaar heen: onze reële economie ondervindt sterke concurrentie vanuit de opkomende economieën; de niet aan nationale grenzen gebonden financiële wereld speelt roulette met onze spaartegoeden; oorlog op Europees grondgebied leek lang tijd onmogelijk, tot plots de Krim-crisis uitbrak. Bij al die supranationale ontwikkelingen loopt de nationale overheid achter de feiten aan en wordt verweten dat hij de rug niet rechthoudt, Nederland uitlevert aan multinationals en aan vage Europese idealen.

De onmiskenbare schaalvergrotingsprocessen veroorzaken de verzuchting: “de wereld wordt steeds complexer”. (50.000 hits in driekwart minuut). Dat is waar, door schaalvergroting wordt de wereld onoverzichtelijker en dat maakt het objectief moeilijk om overeenstemming te bereiken over een gezamenlijke bestemming. En wie geen gezamenlijke bestemming kan formuleren, is aan het krachtenspel van individuele stemmingen overgeleverd. Voila, Nederland heeft stemmingswisselingen.

Om uit het krachtenspel van stemmingen weer tot zoiets als een gezamenlijke bestemming te komen, kunnen we twee dingen doen.

1. We kunnen de term ‘leiderschap’ veelvuldig gaan gebruiken. Een leider is iemand die iedereen op sleeptouw neemt als niemand weet waar het naartoe moet. Zelfs met de adjectieven ‘creatief’ en ‘dienend’ hou ik niet van de term, ik ben te ouderwets en heb nog Duits gehad op school.

2. De andere mogelijkheid is dat we de term ‘zingeving’ opdiepen en een nieuw leven bezorgen. “Zingeving” is in een vreemde hoek terecht gekomen. In onzekere tijden gaan wij ‘op zoek naar zin’, alsof de zin ergens in het verborgene klaarligt om door ons ontdekt te worden. Maar wie dat zo wil zien, moet van ‘zinvinding’ of ‘zinverkrijging’ spreken. De term ‘zingeving’ betekent dat je zelf aan de bak moet. ‘Zin aanbrengen waar die tevoren niet was, een zin bepalen in het onbepaalde, betekenis geven aan het onbegrijpelijke, doelen stellen in een doelloze wereld, zin krijgen in wat je doet. Dat is niet alleen de letterlijke betekenis van ‘zingeving’, maar ook naar de oorspronkelijke.

COMPLEXITEIT VAN ALLE TIJDEN

En we hoeven voorwaar niet te denken dat wij in Begin&Hoogtepunt van alle complexiteit leven. Al minstens 2500 jaar denkt iedere generatie nù het moment is aangebroken waarop de veranderingen niet meer te overzien zijn. Denkt u dat Heraclitus’ “Alles stroomt, niets blijft” nu te pas en te onpas geciteerd wordt omdat het in zijn tijd nog niet gold?

De activiteit ‘zingeving’ hoort bij complexiteit. Als het leven glashelder is ga je er geen betekenis aan geven. Zingeving is ontstaan in gelijke tred met het ontstaan van steeds grotere mensenconcentraties. Je kunt veilig stellen dat samenleven altijd moeilijk is geweest, ook 200.000 jaar geleden toen wij nog nobele wilden waren. Maar het leven werd een slagje ingewikkelder vanaf de periode dat we met honderdduizenden tegelijk in steden zijn gaan wonen. Dat begon al 3000 v. Chr., maar nam een enorme spurt in 800 voor Christus, de

ijzertijd. Rijk en arm trok massaal naar steden, om bescherming te zoeken tegen strijdwagens en Achilles-achtige types in harnas met zwaard en strijdwagen. Die razendsnelle verstedelijking trad op van het Middellandse Zee-gebied, via het Midden-Oosten en Noord India tot in Zuid China toe. Overal ontstonden ommuurde steden. Maar daarmee waren de problemen niet opgelost. In de steden zat men elkaar onnatuurlijk dicht op elkaar. Het bleek bijna makkelijker de vijand buiten te houden, dan vrienden te blijven binnen in de stad. Veilig voor je vijanden, maar niet veilig voor elkaar. Het leven in steden - met talloze samenlevingsarrangementen, eindeloos veel vormen van bedrijvigheid, ontelbare maatschappelijke bewegingen en politieke facties - stelt hoge eisen aan de capaciteiten van stedelingen om goed werkende collectieven te vormen. Van alle nieuwe typen huishoudens, bedrijven, verenigingen en politieke eenheden diende de zin, betekenis en het doel vastgesteld te worden.

Vreedzame co-existentie is niet iets dat je aan de spontane ontwikkelingen kunt overlaten. De zingeving werd van meet af aan ambachtelijk aangepakt. Het opmerkelijk dat alle grote 'collectievormingstechnieken' in die tijd ontstaan zijn. De grote wereldgodsdiensten Confucianisme, Taoïsme, Boeddhisme en het Jodendom hebben allemaal hun beslag gekregen vanaf 800 v.Chr., tijdens de eerste grote verstedelijkingsgolf. De Literatuur van Homerus en het theater van Sophocles zijn ook ontstaan tussen 800-400 v.Chr., net als de Filosofie van Thales en Socrates. Sport, de Olympische spelen zijn in 776 voor het eerst georganiseerd. Als een samenleving, zelfs van mensen die het goed met elkaar voor hebben, niet als vanzelf een bestemming vindt, dan dienen zin, betekenis en doel ambachtelijk ter handgenomen te worden. Zingeving is voortdurend klussen aan concrete coöperatievormen in ambitieuze veranderlijke samenlevingen.

Wij zijn voorwaar niet de eersten die de samenleving als complex ervaren. Alle generaties voor ons hadden dat gevoel ook al, en al die generaties hebben actie ondernomen om beter te navigeren in een onoverzichtelijke wereld. (Trainingsprogramma's voor bestemming en zingeving.)

De vaste onderdelen van het zingevingprogramma zijn *sinds mensenheugenis*: filosofie, religie, kunst en sport. Ieder stadje - of het nou intensief betrokken is bij globaliseringsprocessen of niet - heeft een school, een tempel of kerk, een buurttheatertje en een voetbalveld. Het belang dat aan civilisatie en zingeving wordt gehecht is af te meten aan de enorme kapitalen die tot op de dag van vandaag besteed worden aan academies, tempels, stadions en theaters. (375 miljoen voor het Rijks; 50 miljard voor de Olympische winterspelen.)

Filosofie, religie, sport en kunst zijn de civilisatietechnieken voor het trainen van onze basisvaardigheden in het sociale verkeer. Burgers moeten elkaar verstaan, zich in anderen kunnen inleven, de moed hebben zich in een collectief te laten gelden, maar daarin ook weer maat weten te houden. In aanleg heeft iedereen verstand, empathie, doorzettingsvermogen en een zekere bescheidenheid. In grote bevolkingsconcentraties kun je echter niet wachten tot de natuurlijke aanleg zich actualiseert. Cultureel repertoire is geboden, als het natuurlijke repertoire tekortschiet. Daarom wordt er, zolang er steden zijn, in speciaal daartoe ingerichte werkplaatsen, ambachtelijk zingeving beoefend. Aan de academie staat de vaardigheid *prudentia* (verstand, inzicht) centraal, in de tempel *iustitia* (rechtvaardigheid), het stadion traint de eigenschap *fortitudo* (moed) en het maat, maatgeven en maathouden in het theater: *temperantia* (zelfbeheersing).

Filosofie is de moeder van de overlegcultuur. We overleggen de hele dag met onze kinderen, collega's medeburgers en politieke tegenstanders. Het is voor de kleinste onderneming al gewenst dat de betrokkenen weten hoe de wereld in elkaar zit, dat ze zich verstaanbaar kunnen maken en dat ze een gezamenlijk handelingsperspectief ontwikkelen. Dat is de rede, dames en heren, een spier die je moet oefenen, want vergissing loert, misverstand doemt op en misleiding dreigt.

Religie is het programma voor het ritualiseren van onderlinge omgangsvormen. Religies sacraliseren profane alledaagse handelingen, als de voedseltoebereiding, reinigingswerkzaamheden en sleurgevoelige seksuele handelingen. Rituele arrangementen

maken het mogelijk gepast te vieren of te rouwen bij de meest persoonlijke mijlpalen in het leven, zoals huwelijk, geboorte en dood. Deze benadering is nogal functionalistisch, maar je ziet daardoor wel wat je mist in seculiere tijden: het beschikbaar maken van gemeenschappelijk repertoire voor de intiemste handelingen.

Sport oefent doorzetting en samenwerking op een vast speelveld, met heldere regels en welomschreven doelen. Er is moed voor nodig om je, zonder de uitslag te kunnen voorspellen, in een competitie met een ander te storten en om je waardigheid te bewaren, zowel bij verlies als bij een overwinning. Het sportveld is een veilige oefenplek daarvoor.

Kunst is een oefenprogramma voor afwijkende zienswijzen en excentrieke karakters. Ervaringen van mooi/lelijk, sympathie en antipathie kun je in museum en het theater over je heen laten rollen, zonder dat er direct gehandeld hoeft te worden. In theorie dus. Het woord 'theorie' heeft dezelfde stam als dramaturgie en theater.

WAAROM ZIJN WE DAN TOCH ONZEKER? INDIVIDUALISME

We hebben derhalve vier beproefde, effectieve en functionele programma's voor ambachtelijk zingeven ter beschikking. Maar als de volledige infrastructuur voor ambachtelijk zingeven al aanwezig is, waarom lijden we dan toch aan stemmingswisselingen? Dat heeft alles te maken met het feit dat we de vier zingevingsprogramma's - filosofie, religie, sport en kunst – gebruiken volgens de Wet van Schnabel: met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht. In plaats van deze programma's of technieken te gebruiken voor het permanent revitaliseren van de collectieven die we vormen – onze gezinnen, bedrijven, verenigingen en politieke eenheden – hebben we ze gereduceerd tot individuele fitnessprogramma's.

We hebben halverwege de vorige eeuw al radicaal gebroken met het fenomeen 'collectievorming'. De ontsporing van rechtse en linkse totalitaire collectieven heeft ertoe geleid dat we collectievorming tot nader order hebben opgeschort. In de 2^e helft van de 20^e eeuw is de aandacht geleidelijk van "solidair-zijn naar solitair-zijn". Vanaf 1980 kwamen vrijheid en individuele ontplooiing in plaats van de idealen gelijkheid en broederschap. Sindsdien zijn zingeven aan collectieven en collectief zingeven van de baan. Het draait er inmiddels al dertig jaar om dat competitieve individuen 'er zin in hebben'.

De heersende opvatting is dat een goede samenleving niet meer is dan een samenklontering van zoveel mogelijk excellerende individuen. Dat klinkt vertrouwd en helemaal niet slecht, maar het probleem is, dat bij een zo individualistisch mensbeeld iedereen langzamerhand de taal voor gemeenschappelijke doelen, belangen en verantwoordelijkheden verleerd. Maatschappelijke problemen worden gedefinieerd als particuliere doelen, belangen en verantwoordelijkheden. (zelfs ziek zijn is een keuze)

Individualisme is een heel werkbaar, maar tegelijk zeer minimalistische strategie om een maatschappij te vormen. Geen tijdrovend geklets over het geheel, maar aan de slag met de samenstellende delen. Dat leidt tot grote nadruk op het empoweren van individuen in het onderwijs en het verstrekken van financiële incentives voor goede prestaties, niet alleen in het bedrijfsleven, ook in de mantelzorg bijvoorbeeld: betaald vrijwilligerswerk. Zo wordt geld in alle levensgebieden de geaccepteerde taal om doelen in uit te drukken, ook in de privé- en maatschappelijke sfeer. Als het geld er is, dan is het doel bereikt, de missie volbracht. Niemand hoeft een ander uit te leggen welke doelen ermee uiteindelijk verwezenlijkt wordt. Heldere kwantificering is altijd aan te raden, maar het is geen compleet alternatief voor de, inderdaad vaak moeilijke, gesprekken over kwaliteit. Het gevaar is dat we niet eens meer naar kwalitatieve termen zoeken.

Individualisering is in de publieke ruimte te merken aan het stimuleren van 'vrije meningsuiting'. De overheid houdt zich op de vlakte waar het doelen van de samenleving betreft. Daartoe heeft de PvdA de ideologische veren afgeschud en legt de VVD keer op keer uit dat een overheidsvisie zweckwidrig is. De overheid schrijft niets voor, maar luistert naar de burger. Daartoe worden opinies gepeild, een soort officieuze referenda. De politiek is nadrukkelijk niet het platform waarop men over het algemeen belang kan spreken. De samenleving is het resultaat van particuliere belangenbehartiging en een faciliterende overheid. De goede samenleving is geen vooraf vastgesteld doel, waar een ieder naar streeft, maar wordt achteraf geëvalueerd als het resultaat van de interacties van vele – meer of minder - excellente individuen. Dat heet consequentialisme in de ethiek en utilisme in de politiek. Collectieve arrangementen uit de zeventiger jaren worden teruggegeven aan de private sector. De overheid faciliteert – heel liberaal – haar burgers bij zelfontplooiing in de participatiesamenleving. De functie van de zingevingsprogramma's is verlegd van collectievenbouw naar individu-vorming (van oefeningen in solidair-zijn naar oefeningen in

solitair-zijn, een dt-kwestie). Ieder neemt deel aan het civilisatieprogramma waartoe hij of zij zich het meest aangetrokken voelt, en vormt zichzelf.

Dat kan prachtige individuen opleveren. Annie M.G. Schmidt heeft haar leven aan het theater gewijd. Andere beschavingsstrategieën had zij niet nodig. Zij beantwoordde de vraag: 'Is leven zonder religie mogelijk?' met een tegenvraag: 'Kun je zonder blok aan je been ook lopen?'. Een goedgefundeerde filosofische ontologie streefde zij niet na. En Sport? Zij rookte liever dan dat ze ging badmintonnen in het Amsterdamse bos. Toch is theatermaker Annie M.G. Schmidt in mijn ogen een van de beschaafde mensen die Nederland heeft voortgebracht. Zij leefde bij de regels van het theater en daar kun je blijkbaar een compleet mens mee worden.

Een voorbeeld van iemand die zijn leven uitsluitende met filosofie gemodelleerd heeft, is David Hume – een man bijna te beschaafd voor woorden. Hij zou net als Churchill, gevraagd naar het geheim van een goede gezondheid, hebben gezegd: “*no sports*”. Hij schreef afstandelijk over kunst en meende dat God niet nodig was voor de ethiek. Als God ons een kant en klare ethiek had willen aanleveren, dan had hij dat wel gedaan, aldus Hume, we zullen het onderling moeten regelen. Hume beperkte zich tot de filosofie, maar was absoluut een man uit één stuk.

Een intrigerende figuur die zijn leven niets dan sport heeft bedreven, is Johan Cruijff. In de documentaire *En un momento dado* komt hij naar voren als een speelse, licht excentrieke figuur. Hij spreekt nooit over kunst, lijkt zich over God geen zorgen te maken en tart met zijn volzinnen de volledige filosofische logica, van Aristoteles tot Frege. Een voetbalcarrière is misschien niet voor iedereen, maar zeker wel voor Cruijff te beschouwen als een training voor het leven als geheel. Hij is er een karakteristiek individu mee geworden.

Maar zelfs bij individuen geldt dat veelzijdigheid in de trainingsprogramma's geen kwaad kan. De wederwaardigheden van Johan Cruijff, na Barcelona terug in Amsterdam, laten zien dat je met één trainingsprogramma een heel eind te komt in het sociale verkeer, maar dat het raadzaam is een paar trainingsprogramma's tegelijkertijd in te zetten. Idealiter activeert iedereen zowel het verstand, als empathie, moed en zelfbeheersing.

Of u zich met slechts een enkel trainingsprogramma door het leven wilt slaan is aan u. Het is tenslotte ook een beetje uw leven. Maar een disbalans in de samenleving is

ongunstig. Zo'n disbalans ontstaat als de onzichtbare hand de meeste individuen richting één van de trainingsprogramma's duwt. En dat is de afgelopen jaren gebeurd. Het dominante trainingsprogramma op dit ogenblik is zonder enige twijfel: sport. Sportevenementen trekken honderdduizenden bezoekers, nieuwsuitzendingen worden voor een flink deel gevuld met sportuitslagen en commentaren, puntentellingen en teamopstellingen beheersen het dagelijkse gesprek.

Maar terwijl hier sprake lijkt van de resultante van talloze individuele keuzes, moet hier toch ook iets met spiegelneuronen en mimesis aan de hand zijn. Het 'sportmodel' is het organiserend principe voor veel meer dan alleen een paar wedstrijdjes geworden. Sporttermen doordringen alle levenssferen. In alle hoeken van de samenleving, staan scoreborden te knippen. We houden polls en scores op rankings. Collectieven worden niet gemodelleerd naar een idee, collectieven worden zelden uit eerbied voor de traditie bewaard. De kwaliteit van ondernemingen, maatschappelijke initiatieven en politieke instituties toont zich achteraf in statistieken. Voeg daarbij de grote interesse voor Darwins evolutietheorie, en het is duidelijk dat sterke krachten ons in de richting van een permanente, *struggle for life* duwen.

Door levensdoelen en status te kwantificeren kun je ze opnemen in een sfeer van vergelijking en competitie. De waarde van een baan is af te meten aan het salaris dat ermee verdiend wordt. De uitslagen van de citotoets bepalen de toekomst van de leerling. De gemiddelde uitslag van alle citotoetsen bepaalt de toekomst van school. Aantallen citaties beslissen het lot van wetenschappelijk onderzoekers, tussentijdse peilingen bepalen het lot van politici, en de AEX-index dat van een beursgenoteerd bedrijf. Wat er bereikt wordt in het werk, werkelijk geleerd is op school, onderzocht is in de wetenschap of geproduceerd in het bedrijf, is niet van belang. Wij sporten niet alleen op het sportveld, de sportmentaliteit doortrekt onze leefwereld als geheel. Sportieve competitie, marktwerking en liberaal individualisme zijn de stemmingmakers in dit tijdsgewricht.

Dat wordt nog duidelijker als we bedenken dat er tijdperken zijn geweest waarin de balans heel anders lag. De huidige situatie is precies tegenovergesteld aan die in de Middeleeuwen. Toen was de aristocratische bestuursklasse - de 'politiek' - dominant, niet het bedrijfsleven. Religie was het centrale beschavingsmiddel, en doortrok alle geledingen van de samenleving. Kunst en filosofie waren dienstmaagden van de theologie, en sport was als beschavingsstrategie geheel verdwenen. De Olympische spelen zijn 500 na Chr. afgeschaft en pas in 1896 weer voor het eerst gehouden. De in traditionele collectieven levende middeleeuwers zouden niet weten wat 'individualisme' ook maar in de verste verte zou kunnen betekenen. Zoals de atheïsten leefden in een religieus geïnspireerde samenleving, zo leven 'asportisten (concertgebouw/Mattheus)' in een sportief ingerichte samenleving.

Hier hebben we de Tijdgeest bij de lurven: De 21^e eeuwse leefwereld is, in de woorden van Erasmusprijswinnaar Jürgen Habermas, gekoloniseerd door liberaal individualisme, marktwerking en het bijpassende beschavingsoffensief sport. Onze levensstijl is er diepgaand beïnvloed, zo sterk zelfs, dat we het nauwelijks meer merken.

Competitie is onze eerste natuur. De winnaar is heel erg tevreden over zichzelf, maar de verliezer – vaak dezelfde persoon, maar iets later – heeft niets en stort van treurnis in woede en weer terug. En er zijn veel verliezers, de zegetocht van het sportieve, liberale, ondernemende individu begint zichtbaar op zijn grenzen te stuiten. Een kleine 1 miljoen Nederlanders wordt langzaamaan wel heel erg onzeker over de eigen 'excellence' en heeft farmaceutische stemmingmakers nodig bij alle zelfverwerkelijking in competitieve sferen. Een niet gering deel daarvan zijn schoolkinderen. Depressie is – als we zo doorgaan – in 2020 volksziekte nummer 1.

En bozen zijn er ook. Een kleine 1 miljoen mensen is zelfs zo boos van de voortdurende oproep zichzelf te verbeteren, dat ze zich aansluiten bij politieke stromingen die Nederland willen verbeteren door eenvoudig 'verkeerde' individuen eruit te gooien.

Het verdriet en de woede van een substantieel aantal Nederlanders zou aanleiding moeten zijn om ons eenzijdige maatschappijbeeld tegen het licht te houden. De Vlaamse psychiater Paul Verhaeghe pleit voor een maatschappelijke aanpak van de problemen. Dat is een aanbeveling tot collectieve aanpak uit onverdachte hoek: als psychiater leeft hij van

mensen die zijn vastgelopen in individualisme. In Nederland zouden we zeggen: hij is een dief van zijn eigen portemonnaie.

Maar Verhaeghe heeft gelijk. Het is verstandig om tegen onze laatste resten weerzin in, over bestemmingen te gaan praten, over het vormen van collectieven. We moeten constateren dat we eenkennig zijn geworden, en daarmee onze leefwereld hebben beperkt. We hebben op de vermeende complexiteit van ons tijdsgewricht met simplificatie gereageerd. Begrijpelijk, maar niet verstandig. Thomas van Aquino wees kleingeestigheid (pusillanimitas) aan als de belangrijkste oorzaak van Treurnis & Woede. Complexiteit moet tegemoetgetreden worden met ruimdenkendheid en grootmoedigheid (magnanimitas/megalopsychès), niet makkelijk, maar het kan want het moet. En de methode is evident: Het volledige scala aan zingevingsprogramma's weer in balans brengen.

WAT GAAN WE DOEN?

Wat u gaat doen weet ik niet, het is ook een beetje uw leven, maar ik ga het liberaal/kapitalistisch/sportieve individualisme koesteren. Pardon? Jazeker, ik ga niet weer iets uitsluiten. Als ik de balans opmaak, blijkt dat wij als generatie ons met goede redenen aan een liberale, ondernemende, sportieve tijdgeest hebben overgegeven. Als tradities het laten afweten en bevlogen idealen niet van de grond komen, is het niet onverstandig om een tijdlang de nadruk te leggen op individuen en hun competenties. Op resultaten en op selectie en competitie. Domweg even afzien van gemeenschappelijke verhalen, en ondernemende individuen hun gang laten gaan. Ik vond de jaren negentig weldadig, een verademing.

Voor we ons, in plotseling afschuw over het 'doorgeschoten individualisme' op ambachtelijke clubvorming stortten, is het goed te bedenken dat terugkeer naar 'doorgeschoten collectivisme' dan ook weer een optie wordt en dat mag ook niet van Habermas, en hij kan het weten. Wie individualisme wil beperken, moet tegelijk maatregelen nemen tegen het ontstaan van verstikkende collectieve op eenzijdig religieuze, filosofische of esthetische grondslag. Totaal solitair is guur, zwaar en eenzaam, maar totaalsolidariteit is afgrijselijk. Dan liever liberaal commerciële onverschilligheid. Tolerantie is mooi, geld is een schitterende taal voor wie de grammatica kent en desportificatie lijkt me echt niet nodig. Ik ken hele nette mensen die fanatiek aan waterpolo doen.

Het volgende dat ik ga doen klinkt misschien als een zwaktebod, maar dit zou geen Comeniuslezing zijn als ik niet zou pleiten voor bildung in het Onderwijs. Het onderwijsveld – ministerie, directies en docenten – moeten zich immuniseren tegen de eisen die de arbeidswereld aan leerlingen stelt. Door de sterk competitieve sfeer werken kinderen harder dan ooit en als het dreigt niet te lukken is er Ritalin om je in de race te houden. De competitie tussen individuen start op school en het bedrijfsleven mag zeggen wie de 'besten' zijn. (Het judicium 'cum laude' bij eindexamens, van staatssecretaris Sander Dekker.)

Het onderwijs kan bildung stimuleren door goed gebruik te maken van bestaande vakken, naast gym, ook godsdienstles, CKV en filosofie. Daar is geen onderwijsvernieuwing voor nodig, alleen verdediging van, en onderhoud aan, de bestaande klassieke infrastructuur. Een oproep voor versterken van de vintage infrastructuur is helemaal geen zwaktebod. Iedere leerling heeft het recht genoeg van filosofie, religie, sport en kunst te weten om er op individuele gronden *geen* gebruik van te kunnen maken. Ik roep u graag op initiatieven op dit vlak te ondersteunen. [Minister, onderwijsraad, hbo-raad vragen erom. Faculteit Educatie van de Hogeschool Utrecht loopt voorop in de uitvoering]

Wat u verder nog zou kunnen doen op grond van voorgaande analyse is aan u, maar ik ben het volgende van plan. Net als iedereen heb ik mijzelf een eenzijdig dieet opgelegd. Het goede nieuws is dat ik op zoek kan naar verrijking. Er hoeft niets bestreden te worden, alleen aangevuld.

Aan sport wil ik zoals gezegd niets afdoen. Maar ik ga ijveren voor gemengd korfbal – man/vrouw + jong/oud - als nationale sport. Daar zou de stemming van opknappen.

Maar religie heb ik verwaarloosd en ga dus kijken wat een samenleving mist die godsdienstige vormen van religie helemaal overboord zet. Sacralisering van alledaagse zaken als voedselbereiding, de schoonmaak en seksuele intimiteit zou wel eens het beste middel tegen zwaarlijvigheid, allergie en sleur kunnen zijn. Ritualisering van geboorte, huwelijk en dood is tot nu toe altijd een zaak van religie geweest. Erediensten, vieringen en jubel. Daarvoor moet je niet bij de filosofie zijn, de hedendaagse al helemaal niet.

De theaterkunst heeft haar bijdrage aan de ambachtelijke zingeving al weer ter hand genomen. Nadat de overheid zich bezuinigend heeft teruggetrokken wordt de Gijsbrecht van Vondel weer opgevoerd, staatvormingstheater in de lijn van Shakespeare en Schiller. De

Prooi biedt inkijk in de mechanica van een onderneming. Maria Goos toont in 'Familie' dat het smeden van familiebanden geen sine cure is. Ik ben een fan van Marijke Schermers 'non-fictie theater' en van Laura van Dolrons Stand-Up Filosofie, die dames zijn jong, maar genereus. Kom daar eens om bij de 50+ partij.

En dan de filosofie? Wat gaat deze filosoof doen? Uit alle macht ruimdenkendheid trainen. We hebben twee diepe basisbehoeften: eros en thumos – bij een collectief horen en individueel eer inleggen. Die zijn strijdig en de neiging bestaat om al je aandacht op een van beide te richten.

Seneca individualiseerde. De koers van het enorme collectief 'Romeinse Keizerrijk' was nauwelijks beïnvloedbaar. Seneca stortte zich op onverstoortheid. Seneca is verrukkelijk, ik heb hem ingedronken. Ik probeer mijn innerlijk emotie/ratio-huishouding stoicijns te regelen. Daar hoeft u geen last van te ondervinden. [Tijdgenoot Jezus – verbeter de wereld begin bij jezelf]

Epicurus was een filosofische collectievormer in onoverzichtelijke tijden, meer eros dan thymos. Epicurus is de uitvinder van de gated community en het communitarisme. Hij trok zich met vrienden en familie terug in een ommuurde tuin. Het epicurische collectiefje liet werelds- en bovenwerelds-gezag niet gelden, koesterde geen bijgeloof en vreesde de dood niet (als een van de club sterft gaat de rest door met leven na de dood). Familie en vrienden met elkaars gemoedsrust (ataraxia) als hoogst doel. Ik neem alles over van de Epicuristen, maar omdat ik in het veilige Nederland woon, hoeft bij mij de gate vrijwel nooit afgesloten te worden.

Zowel Seneca als Epicurus bleven de tijd als te complex beschouwen. Mijn meest ambitieuze plan is echter om mij daar niet bij neer te leggen. Is de wereld nou werkelijk zo onbegrijpelijk of kunnen we er wel degelijk iets aan doen? Zouden wij niet in staat zijn om in het spoor van ruimdenkers als Plato & Aristoteles de collectieven waar we deel van uitmaken van een eigen bestemming te voorzien? Die voerden socratische gesprekken over collectiefjes in de privé- en private sfeer (oikos). Maar net zo makkelijk speculeerden ze vrijelijk over de determinanten van de goede samenleving, de publieke- en politieke sfeer (polis). Zij delibereerden niet alleen over de middelen, maar ook over de doelen. Zij schreven niet alleen ethica's voor thuis en politeia's voor op de agora. De activiteit - op de vrijplaatsen Academie en Lyceum - was zelfverwerkelijking gericht op de noden van de samenleving. Niet op de samenleving zoals die was, maar op de samenleving zoals die zou kunnen zijn: de goede samenleving.

Daarin zit hem de crux. Praten over collectieven moet conserverend zijn, niet conservatief. Lifelonglearning betekent dat we ons opleiden voor een samenleving die er nog niet is. Dat is niet zonder risico: Socrates is wegens jeugdbederf ter dood gebracht. Ruimdenkendheid en grootmoedigheid zijn deugden die bevochten moet worden. Ambachtelijke zingeving, is het bedwingen van de neiging zelf te versimpelen, als de buitenwereld complexer lijkt te worden. Ik blijf daarom actief mijn ruimdenkend boosten in gesprekken met Plato, Aristoteles, Descartes, Comenius, Hobbes, Spinoza, Kant, Arendt, Foucault, Nussbaum en Sloterdijk (op de ISVW).

De wereld is niet te complex. Je bent een heel eind met ambachtelijke zingeving aan families, firma's, verenigingen/stichtingen en politieke instituties. Daaraan zin en bestemming geven, ook als je niet in de stemming bent. Met mij gaat het goed, maar met ons ook. Doorbreken van de Schnabel paradox: het ene doen en het andere niet laten.

Ambachtelijke zingeving, dames en heren, de koninklijke weg. Het kan want het moet.